18. Тищенко К. М. Мовні контакти: свідки формування українців / К. М. Тищенко; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка; Лінгвістичний музей. — К.: «Аквілон-Плюс», 2006. — 416 с., іл.
19. Ткачук Т. Знакові системи трипільсько-кукутенської культурно-історичної спільності (мальований посуд) / Т. Ткачук; наук. ред. В. Круц. — Вінниця: Нова книга, 2005. — Ч. І: Мальований посуд етапів ВІІ–СІІγІІ / Т. Ткачук. — 418 с.; ч. ІІ: Семіотичний аналіз трипільсько-кукутенських знакових систем (мальований посуд) / Галицьке наук. культурно-іст. т-во; Нац. запов. «Давній Галич»; Т. М. Ткачук, Я. Г. Мельник. — 208 с.
20. Хвойка В. В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена / В. В. Хвойка; Ін-т археології НАН України; упоряд.: В. А. Колеснікова, А. О. Корвін-Піотровський; авт. коментарів: Н. С. Абашина, Ю. В. Болтрик, К. П. Бунятян та ін. — К., 2008. — 160 с.
21. Чмихов М. Від Яйця-райця до ідеї Спасителя: монографія / М. Чмихов. — К.: Либідь, 2001. — 432 с.
22. Чмихов М. О. Археологія та стародавня історія України : курс лекцій / М. О. Чмихов, Н. М. Кравченко, І. Т. Черняков. — К.: Либідь, 1992. — 376 с.
23. Шейко В. М. Культурологія: навч. посіб. / В. М. Шейко, Ю. П. Богуцький, Е. В. Германова де Діас. — К.: Знання, 2012. — 494 с.

Надійшла до редколегії 3.02.2014 р.

УДК 930.1 (477)

М. О. МАЛИНОВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОСОФІЯ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ

Розглядаються стан історіософських досліджень в Україні, їх особливості, важливість, труднощі та завдання подальшого розвитку.

Ключові слова: *історіософія, філософія історії, філософія національної ідеї, історіографія, історична міфологія.*

Рассматриваются состояние историософских исследований в Украине, их особенности, важность, трудности и задачи дальнейшего развития.

Ключевые слова: *историософия, философия истории, философия национальной идеи, историография, историческая мифология.*

The state of historiosophical research in Ukraine, their features, importance, difficulties and the tasks of further development are examined.

Key words: *historiosophy, philosophy of history, philosophy of national idea, historiography, historical mythology.*

Термін «історіософія» походить від двох слів: історія — оповідь, розвідка і софія — мудрість, учення. Отже, це — «історична мудрість». Ще з давніх часів люди зрозуміли необхідність у хаосі подій, плині повсякденності віднайти внутрішню логіку історичного процесу, зафіксувати тенденції, закономірності розвитку суспільства, виявити зв'язок між минулим, сьогоденням і майбутнім людства. Так поступово постала необхідність

відповісти на кардинальні запитання: Що рухає історичний процес? Що є основою його розвитку? Якими шляхами відбувається цей розвиток? У чому полягають сенс і мета розвитку історії?

Відповідали на ці вузлові, доленосні запитання в різні часи залежно від рівня соціокультурного розвитку, світоглядних орієнтирів тощо. В античні часи історичний розвиток пов'язували з фатумом, долею, в середньовіччі — з волею бога, божим провидінням, в індустріальну епоху — з впливом матеріальних чинників.

Особливої актуальності історіософське бачення історичного процесу, майбутнього людства набуває нині, у період глибинних, глобальних змін. Пріоритетними є проблеми, що стосуються виживання, можливостей подальшого існування людського суспільства, зокрема проблема вичерпання багатьох природних ресурсів, зміни клімату, забруднення довкілля тощо. У таких умовах посилюються вкрай песимістичні, навіть есхатологічні настрої і апокаліптичні очікування.

На пострадянському просторі, зокрема в незалежній Україні, крім названих кризових явищ планетарного масштабу, становище загострюється труднощами перехідного періоду, недоліками і помилками політичного керівництва, обмеженістю і половинчастістю реформ. Проявились несконсолідованість української нації, відсутність належної єдності українства. І все це в умовах посилення агресивності правлячих кіл Росії, що прагнуть утвердитися на євроазійському просторі, в нових формах відновити Російську імперію, а для цього розчленувати та підкорити сусідні держави — Грузію, Україну та ін. В таких умовах майбутнє України, подальша доля її цілісності та державності викликають аргументовану тривогу. Усе це посилює інтерес до філософського осмислення історичного процесу.

Після розпаду СРСР поширилися суспільствознавчі теорії, ідеї, термінологія, які давно розвивалися у світі (в Україні — у дореволюційний час), але відкидалися, замовчувалися в умовах радянської влади, коли вважалося, що відповіді на всі запитання містяться в марксистсько-ленінському вченні. Серед таких — «філософія історії» та «історіософія».

Термін «філософія історії» запропонував відомий представник епохи Просвітництва Ф. Вольтер у своїй однойменній книзі, що вийшла друком у 1765 р. Він трактував цей термін вужче ніж нині — як наукову теорію історії, критичне переосмислення різноманітних історичних відомостей. З плином часу значення терміна «філософія історії» значно трансформувалося і розширилося.

Термін «історіософія» вперше ввів до наукового обігу послідовник Г. В. Ф. Гегеля А. Цешковський у докторській дисертації «Пролегомени до історіософії», що була опублікована в 1838 р. Під історіософією розумілася гегелівська провіденціальна схема світової історії з наголосом А. Цешковського на слов'янський месіанізм. На його думку, філософія історії повинна радикально осмислювати минуле, а історіософія — ірраціонально обґрунтовувати майбутнє з точки зору практичних завдань перш за все польського національного руху і слов'янства в цілому.

У подальшому філософія історії стала розвиватися в «благополучних» країнах Західної Європи, а історіософія — у країнах зі складною істо-

ричною долею. Це переважно східноєвропейські країни, передусім Росія і Україна.

Процес становлення і розвитку української історіософії — складний, тривалий і кількаетапний — розпочався наприкінці XIX — на початку XX ст. в умовах завершення перетворення української історичної думки у вітчизняну історичну науку, її професіоналізації та інституціоналізації, опанування модерних методологічних принципів. Вийшли друком перші праці, в яких аналізувався творчий доробок провідних істориків доби національного відродження й наголошувалося на зв'язку їх досліджень з необхідністю соціокультурного розвитку України, українського національного руху [11]. При цьому М. П. Драгоманов критично оцінював стан філософського осмислення українського історичного процесу в працях як істориків романтичного, так і народницького напрямів [14].

У 1920-ті рр. було досягнуто значних успіхів у розвиткові історичної науки, зокрема в дослідженні її теоретико-методологічних засад. В УСРР в умовах радянської влади в працях представників академічних історичних установ, де провідну роль відігравав М. С. Грушевський, теоретико-філософські підходи українських істориків пов'язувались з соціокультурними та психологічними обставинами їх життя, а у науковій школі Д. І. Багалія — із соціально-економічними чинниками. У середовищі істориків за межами УСРР, під впливом ідей В. Липинського і С. Томашівського, в умовах осмислення причин поразки української національно-демократичної революції відбувається перехід від народницького напряму до державницького, і історичні дослідження розглядаються щодо їх ролі у формуванні української національної свідомості і національного державотворення. Серед особливостей досліджень історіософського характеру варто вказати відсутність у літературі як у дореволюційний час, так і в 1920–1930-ті рр. самого терміна «історіософія».

У часи сталінського тоталітарного режиму історіографічні і тим більше історіософські розробки були згорнуті. Історики ж діаспори, особливо в повоєнний час, значно активізувалися, зокрема в дослідженні української історіографії. У працях використовується термін «історіософія», але без розгорнутого його визначення [9]. Значна увага приділялася світоглядним настановам, науково-історичним, соціологічним орієнтирам українських істориків, перш за все таких знакових фігур, як М. С. Грушевський і В. К. Липинський.

В умовах хрущовської «відлиги» ситуація дещо змінилася. Були видані як узагальнюючі історіографічні роботи, так і дослідження, присвячені окремим корифеям української історичної думки. При цьому зберігався заідеологізований, заангажований підхід. Стосовно теоретико-методологічних принципів істориків попередніх поколінь він проявлявся у спробах знайти щось спільне з ідеями соціалізму, класової боротьби тощо [21].

Складний і тернистий шлях становлення української історіософії — одна з причин того, що донині поняття «історіософія» використовується в довільному термінологічному і семантичному значеннях. За тривалий шлях розвитку історіософії визначилось декілька підходів у розумінні її змісту.

1. Достатньо поширене в російській і українській історіографії трактування історіософії як теоретичної галузі історичної науки [23; 25]. «Історіософія — філософське розуміння історичного процесу, теорія історії» [31].

2. Іноді термін «історіософія» використовують для характеристики ціннісно-ідеологічної заангажованості історичного узагальнення («ідеолого-історіософський аспект») [8].

3. Інколи терміном «історіософія» характеризують узагальнюючі історичні праці, в яких величезний матеріал, що часто охоплює багато століть, а то і тисячоліття, викладений у формі доступної історичної схеми.

4. Поширений термін «історіософія» в літературознавстві, де він означає історичний аспект інтуїтивного філософствування авторів есеїстично-публіцистичних та художніх творів. Художня історіософія, вважають літературознавці, твориться не через позитивістське описування фактів, а через призму духовності, її предмет зацікавлень — неповторна індивідуалізована стихія історії. «Естетичне осягання історії принципово нереалістичне, швидше за все це психологічне дослідження суб'єктивних, особистісних чинників історії. Воно вводить в історію «експресію Одкровення», виявляє інтелектуальні та духовні аспекти історії» [28]. Художній історіософії притаманне ірраціональне заглиблення в історичне буття людини, інтуїтивне й емоційне переживання і подолання трагізму цього буття, практичний, діяльний аспект осмислення історії.

Отже, нині загальноприйнятого визначення терміна «історіософія» не існує, в його трактуванні спостерігаємо значні відмінності та нюанси. У солідному науковому виданні «Енциклопедія історії України» зазначено, що терміном «історіософія» позначають релігійно-філософські чи філософсько-ірраціонально-містичні уявлення про історичний процес та відповідні теоретичні схеми розвитку такого процесу і відповідні способи теоретизування. Відповідно до будь-якої історіософської концепції, історичний процес існує як такий, але першопричини історичного руху принципово не можна до кінця раціонально осмислити і логічно концептуалізувати. Цим фундаментальним обмеженням можливостей наукового поступу в пізнанні історичного процесу історіософський підхід кардинально відрізняється від філософії історії. «Історіософія передбачає «ірраціональний залишок» історичного буття, який унаслідок своєї ірраціональності не можна осягнути осягнений розумом, а лише відчути чи сприйняти або через віру, зокрема завдяки причетності до певної релігійної традиції, основи якої здебільшого творчо інтерпретуються, або через інтуїцію. Проте, по-суті, чіткої межі між історіософією та філософією історії не існує, а тому часто історіософію визначають як один з напрямів — ірраціоналістичний — філософії історії, але навіть у цьому випадку історіософію не ототожнюють з філософією історії» [15, с. 591–592]. Наявна спроба розгорнутого визначення історіософії, її особливостей та відмінностей. Проте, на нашу думку, в цьому визначенні деякі твердження та аспекти викликають сумніви і заперечення.

У ґрунтовному дослідженні К. В. Кислюка українська історіософія розглядається як прояв історичної свідомості, стрижень самоідентифі-

кації української культури. Вітчизняна історіософія характеризується як ідейно-егоїстична, логічно незавершена, заангажована, з обмеженою джерельною базою, що дає апріорну, «бажану» серцю українського патріота, схему історії з провіденційним сенсом. Указуються прийоми викладу матеріалу, спрямованість на аргументацію світлого майбутнього українства: «Українська історіософія — усі форми суб'єктивно-спекулятивних поглядів на самобутність та самостійність історії України, її народу, держави, культури та Церкви в контексті загальнотеоретичних уявлень про всесвітню історію (її сутність, періоди, рушійні сили, роль людини тощо)» [17].

Трапляються і вкрай спрощені підходи. У авторському підручнику С. В. Полуденка читаємо: «Суспільство — це не просто сукупність людей. Суспільство — це сума соціальних зв'язків та історії. А сума історії, соціальних зв'язків та історичної мудрості і є історіософією» [24, с. 4]. Для подальшого розвитку української історіософії потрібен критичний аналіз досягнутих результатів та визначення дискусійних і недостатньо розроблених проблем. Варто говорити про перебільшення обов'язковості ірраціонального в історіософії. Релігійно-ірраціональні та містичні уявлення характерні для певних етапів розвитку історіософії і деяких її напрямів (зокрема художньої історіософії). Нині науковий рівень історіософії є значно вищим і проявів ірраціональності та містики спостерігається все менше.

Не зовсім зрозумілим є прагнення (характерне для багатьох праць філософів) розглядати історіософію як ірраціональний напрям філософії. Адже філософія — наука, і як будь-яка наука, при всьому своєму релятивізмі, не може визнавати того, чого неможливо дослідити, збагнути розумом.

Надто важливо не допускати змішування понять, підміни історіософії іншими різновидами історико-пізнавальної діяльності: філософією історії, історичною наукою (історіографією), філософією національної ідеї і ін.

Передусім варто відзначити: продовжуючи гегелівську традицію цілісного осмислення історії, багато європейських, російських і українських авторів розглядають терміни «історіософія», «філософія історії» як тотожні [12; 26]. Інші — трактують історіософію як один із напрямів філософії історії [1; 6]. Дуже часто автори взагалі не зупиняються на питанні про співвідношення філософії історії і історіософії, що практично теж означає ототожнення цих понять [30]. Погодитися з цим неможливо. Філософія історії узагальнює історичний процес, досліджує його загальні закономірності, подає філософське наукове розуміння внутрішнього змісту історичних подій і фактів, витлумачення того чи іншого світу, як певної цілісності, побудови універсальних схем, глобальних моделей тощо. В історіософії можливі прояви ірраціональності та політико-ідеологічної суб'єктивності. Їй притаманні залежність від світоглядно-ідеологічної сфери, інтерес до долі конкретного історичного об'єкта, життя історичних організмів. Історіософія значною мірою індивідуалістична і персоналістична, її цікавлять доля свого народу, чинник особистості в історії. На відміну від філософії історії, вона значно більше насичена інтуїтивним мисленням, етико-емоційними переживаннями. Провідними у філософії історії є загальні раціоналістичні закони, а в історіософії — екзистенціальні персоналістичні принципи. Філософія історії впорядковує світову історію в контексті бага-

тьох національних історій, а історіософія — навпаки, подає конкретну національну історію в контексті всесвітньої. Закоріненість у національному ґрунті є родовою ознакою історіософії, що, зокрема, пов'язано з пошуком шляхів національного відродження, самоствердження своєї нації у світі.

Підкреслюючи національний характер будь-якої історіософії, перш за все необхідно назвати найвідоміші — російську й українську історіософії. При цьому, маючи певні спільні ознаки, притаманні історіософським підходам — своєрідність, самобутня доля свого народу тощо — російська і українська історіософії суттєво різняться між собою [17, с. 21]. Ще в кінці XIX — на початку XX ст. серед російських філософів особливу увагу привертала якраз історіософська тематика щодо «долі» Росії: «Оригінальна російська думка народжується як думка історіософська. Вона намагається розгадати, що помислив Творець про Росію. Який шлях Росії і російського народу у світі, чи той, що і шлях народів Заходу, а чи особливий, свій шлях? Росія і Європа, Схід і Захід, ось основна тема російської рефлексії, російських розмислів» [3, с. 5]. У наш час у російській історіософії панують твердження про втрату європейською цивілізацією лідируючих позицій у світі та настання епохи переходу формаційної ініціативи до євразійської культури і Росії як центра євразійської цивілізації [29, с. 52]. Для української історіософії характерні проблеми захисту ідентичності українців, вирішення проблеми національного відродження, державотворення. При цьому, на наш погляд, твердження К. В. Кислюка, що західноєвропейська філософія історії може бути національною, а історіософія завжди націоналістична [17, с. 17] потребує уточнення через великі розбіжності в розумінні термінів «націоналізм», «націоналістичний».

В Україні в попередні часи спеціальні історіософські дослідження не здійснювалися. Положення історіософського змісту трапляються в історичних, філософських, художніх творах (т. зв. історіософія в тексті). Вітчизняна історіософія, упродовж усього свого розвитку постійно керуючись суспільно-політичними потребами, частково засвоювала певні ідеї європейської філософської думки, поєднуючи їх з українськими філософськими традиціями та поглядами.

Загалом, характеризуючи співвідношення понять «філософія історії» та «історіософія», можна визначати історіософію як «навколофілософію» [17, с. 20].

Тісний зв'язок історіософії з історичною наукою (історіографією в широкому розумінні) дослідники оцінюють як відношення логічного перехрещення. З одного боку, історіософія має можливість широко залучати фактичний історичний матеріал (хоча часто для реалізації своїх завдань задовольняється спекулятивно-інтуїтивними міркуваннями). З іншого боку, історіософія впливає на визначення концептуальних, теоретичних та методологічних засад історичних творів.

Історіософія перетинається також з філософією національної ідеї. Спільне у них — любов до свого народу, увага до його самобутності, історичної долі, прагнення реалізувати свої ідеї на практиці. Деякі автори іноді перебільшують спільність ознак історіософії і філософії національної ідеї, а іноді й ототожнюють ці терміни: «Історіософія є історією, перекинутою

в площину політики, точніше — площину соціально-економічної доктрини. Іншими словами — це «українська ідея», «латиський шлях», «американська мрія» чи «російська ідея» тощо» [31, с. 4].

Порівняння історіософії з іншими суспільствознавчими науками чітко виявляє її принципові відмінності, характерні ознаки. Це перш за все — прагматизм історіософії, прагнення авторів історіософських творів своїми дослідженнями, розробками сприяти вирішенню кардинальних практичних проблем суспільства. Так, видатний український мислитель початку XX ст. В. К. Липинський у передмові до книги «Листи до братів-хліборобів» писав, що завданням його дослідів історії України «... було вплинути на зміну способу думання, світогляду української провідної верстви... Я хотів дати спосіб думання активний, динамічний: що і як ми, українці, повинні робити, щоб була, щоб здійснилась Україна» [20, с. 43]. В. К. Липинський уважав, що його історіософія має основуватися на величезній любові до України та власних «станових» симпатіях і зв'язках.

Прагматизм історіософії проявляється в розгляді проблем історичного процесу, його сутності, схем, періодів, рушійних сил з чіткою політико-ідеологічною спрямованістю. Всіляко підкреслюються самобутність і значущість історії своєї країни, свого народу, його кращих рис, чеснот, ролі в історії, пережиті труднощі і прекрасне, світле майбутнє. Брак необхідного фактичного матеріалу компенсується інтуїтивними переконаннями авторів, згадуваннями відомих діячів, подій, а також емоційністю викладу.

Дослідники неодноразово підкреслювали соціально-практичну спрямованість історіософії як внутрішньопритаманної, типологічної її ознаки [29]. А оскільки в різні часи практичні потреби, зокрема в Україні, мали свої особливості, це безпосередньо впливало на завдання, проблематику, спрямованість історіософії: «Українська історіософія завжди була заклопотана найперше теоретичною фіксацією самоідентичності українців, для чого так само завжди використовувались не тільки наукові, але й ненаукові засоби» [17, с. 38].

Ю. Пінчук, аналізуючи українознавчі студії провідних вітчизняних істориків XIX ст., зокрема М. І. Костомарова, підкреслює їх історіософську спрямованість: «Українська історіософія — тобто виклад історичних подій, явищ або певного матеріалу, екстрапольованого на українську ідею, національну свідомість, етнічну тотожність та інші адекватні поняття, які впливали на пробудження інтересу до них читача» [23, с. 23].

Стосовно недостатньої фактологічності історіософських творів, виявлень спекулятивно-суб'єктивістських підходів варто згадати слова М. Блока, одного із засновників відомої школи «Аналів»: «У розвитку науки бувають моменти, коли одна синтетична праця, хоча вона й здавалася передчасною, виявляється кориснішою за цілий ряд аналітичних досліджень» [5, с. 29]. Положення, сформульовані в історіософській праці, можуть виявитися не більше як гіпотези. Але навіть коли деякі з цих гіпотез під час аналітичного вивчення буде відкинуто, позитивна роль їх у тому, що вони стимулювали, активізували творчий пошук дослідників.

Отже, історіософія — особливий вид філософського осмислення історичної дійсності, що склався в народів зі складною, трагічною долею в

поєднанні зі специфічною, «кордоцентричною» ментальністю світосприйняття і проявляється у визнанні унікальності, самобутності вітчизняного минулого, прагненні використовуючи різні засоби (зокрема інтуїтивні ремінісценції й емоційні переживання тощо), активно сприяти вирішенню практичних проблем розвитку своєї нації і самоствердженні її у світі.

Зі здобуттям незалежності України, скасування цензури і відмовою від комуністичних ідеологічних догм склалися умови для подолання дисконтинуїтету в суспільствознавстві, об'єднанні зусиль вітчизняних та зарубіжних україністів. Розгорнулась активна, але безсистемна розробка історіософської тематики, зокрема теоретичне осмислення специфіки образів українського історичного процесу зі способами їх синтезування [2; 13; 19]. Особливо дослідників зацікавлюють історіософські погляди відомих вітчизняних інтелектуалів, перш за все М. Грушевського, В. Липинського, Д. Донцова та ін. [4; 7; 10; 16; 18; 22]. Ця увага спостерігається і після рішення ВАК України про вилучення спеціальності «Історіософія» із історичних наук у переліку спеціальностей, за якими відбуваються захист дисертацій та присудження наукових ступенів. Відчувається необхідність обговорення проблем і шляхів розвитку історіософських досліджень у спеціалізованій пресі, проведення науково-практичної конференції тощо.

Повернення терміна «Історіософія» свідчить про розуміння в суспільстві необхідності осягнення глибинних процесів історичного розвитку для прогнозування тенденцій розвитку, вирішення нагальних проблем модернізації, демократизації суспільства, формування української політичної нації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Артюх В. Тяглість історії і історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини XX століття. / В.О. Артюх. — Суми : Вид-во СумДУ, 2010. — 266 С.
2. Астаф'єв А. Континуальність як модель національної історії (нарис історіософії українського радикального націрналізму) / А. Астаф'єв // Молода нація. — 2001. — № 1. — С. 5–41.
3. Бердяев Н. О характере русской религиозной мысли XIX века. / Н. А. Бердяев // Н. А. Бердяев о русской философии. — Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1991. — Ч. 2. — С. 3–31.
4. Березинець В. Історіософія М. Грушевського : автореф. дис. ... канд. філос. наук / В. Березинець. — К., 1996. — 20 с.
5. Блок М. Характерные черты французской аграрной истории / М. Блок. — М. : Наука, 1957. — 436 с.
6. Бойченко І. Філософія історії : підручник / І. Бойченко. — К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. — 723 с.
7. Бондар С. Історіософія І. Лисяк-Рудницького в контексті націотворчих та державотворчих процесів в Україні : автореф. дис. ... канд. філос. наук / С. Бондар. — К., 2005. — 18 с.
8. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934) / Л. Винар // Силуети епох. — Дрогобич: Відродження, 1992. — С. 77–180.
9. Витанович І. Уваги до методології та історіософії М. Грушевського / І. Витанович // Укр. історик. — 1966. — №1 — 2. — С. 32–52.

10. Горбач Н. Філософські переконання Івана Франка / Н. Горбач. — Л. : Каменяр, 2006. — 112 с.
11. Грушевский М. Развитие украинских изучений в XIX в. и раскрытие в них основных вопросов украиноведения / М. Грушевский // Украинский народ в его прошлом и настоящем. — В 2-х т. — Т. 1. — СПб., 1914. — С. 1–37.
12. Димитрова Л. Філософія історії як світоглядна та методологічна парадигма : автореф. дис. ... д-ра філос. наук. — К., 1999. — 42 с.
13. Дичковська Г. Історіософські основи національно-визвольного руху 20–50-х років XX століття : автореф. … канд. філос. наук. / Г. Дичковська. — К., 1998. — 18 с.
14. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / М. П. Драгоманов. // М. П. Драгоманов. Вибране. «… мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні». — К. : Либідь, 1991. — С. 461–555.
15. Історіософія // Енциклопедія історії України : в 5 т. Т. 3. — К. : Наук. думка, 2005. — С. 591–592.
16. Іщенко Ю. Пошук моделей національної ідентичності (порівняльний аналіз історіософського дискурсу М. Данилевського і Д. Донцова. / Ю. Іщенко. // Політолог. читання. — 1994. — № 2. — С. 145–188.
17. Кислюк К. Історіософія в українській культурі: від концепту до концепції / К. Кислюк. — Х. : ХДАК, 2008. — 288 с.
18. Кіян О. Історіософія Володимира Антоновича / О. Кіян // Філософ. думка. — 2006. — №3. — С. 108–133.
19. Колесніков К. Українська історична думка та історіософія на рубежі XIX — XX ст. / К. Колесніков : автореф. дис. ... канд. іст. наук. — Дніпропетровськ, 1999. — 17 с.
20. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму /. В. К. Липинський // Липинський В. К. Повне зібрання творів, архів, студії. Т. 6. — Кн. І. — К.–Філадельфія, 1995.
21. Лисенко О. Драгоманов про історичний процес / О. Лисенко // Укр. іст. журн. — 1968. — № 11.
22. Передерій І. Історіософські погляди Вячеслава Липинського дореволюційного періоду / І. Передерій // Гілея. — 2012. — Вип. 58. — №3. — С. 115–120.
23. Пінчук Ю. Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації / Ю. Пінчук. — К. : Наук. думка, 2009. — 348 с.
24. Полуденко С. Історіософія та історія теорії політики / С. Полуденко. — Слов'янськ : Маторин, 2012. — Ч. 1. — 255 с.
25. Попова Т. Историософия как теория истории / Т. Попова // Записки іст. ф-ту Одеськ. держун-ту. — О., 1997. — Вип. 4. — С. 115–126.
26. Потульницький В. Україна і всесвітня історія: історіософія світової та української історії XVII–XX століть / В. Потульницький. — К. : Либідь, 2002. — 480 с.
27. Пріцак О. Історіософія М. Грушевського / О. Пріцак // Грушевський М. Історія України-Руси. В 11 т., 12 кн. — К. : Наук. думка, 1991. — Т. 1. — С. 11–62.
28. Руснак І. Художня історіософія Уласа Самчука / І. Руснак. — Вінниця : Держ. картограф. фабрика, 2009. — 367 с.
29. Русакова О. «Историософия»: структура предмета и дискурса / О. Русакова // Вопр. философии. — 2004. — № 7. — С. 48–59.

30. Слесаренко О. Історіософія М. Драгоманова / О. О. Слесаренко // Гілея. — 2012. — Вип. 61. — № 6. — С. 21–25.
31. Ткаченко В. Україна: історіософія самоорганізації / В. Ткаченко. — К. : Ін-т історії України, 1994. — 42 с.

Надійшла до редколегії 05.02.2014 р.

УДК 94(100)

О. О. ТОРТІКА

ТЮРКО-БОЛГАРСЬКЕ МАЙБУТНЄ АБО СЛОВ'ЯНСЬКЕ МИНУЛЕ: ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ В ЕТНІЧНІЙ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНИХ БОЛГАР

Розглядається псевдонаукова тенденція сучасної історичної публіцистики щодо пошуку основ болгарського етносу поза межами джерельної бази історичної науки, перебільшення тюрко-болгарського компонента через приниження слов'янської складової процесу етногенезу.

Ключові слова: *протоболгари, еволюція, міграція, етногенез.*

Рассматривается псевдонаучная тенденция в современной исторической публицистике, связанная с поиском истоков болгарского этноса за пределами источниковой базы исторической науки, преувеличение протоболгарского компонента за счет принижения славянской составляющей процесса этногенеза.

Ключевые слова: *протоболгары, эволюция, миграция, этногенез.*

The pseudoscientific tendency in the modern historical journalism, connected with search of sources of the Bulgarian ethnos outside sources base of historical science, exaggeration of the protobulgarian component at the expense of belittling of the Slavic component in the process of ethnogenesis is examined.

Key words: *protobulgarians, evolution, migration, ethnogenesis.*

Тюрко-болгарська складова, що відігравала певну роль у процесі етногенезу болгар у ранньому середньовіччі, достатньо повно та ретельно вивчена відповідними фахівцями (археологами, істориками, лінгвістами). Означена проблематика має обширну історіографічну базу. Не розглядаючи детально численних гіпотез та прізвищ дослідників, у цьому контексті відзначимо тільки, що ключова, каталізуюча роль орди хана Аспаруха (молодший син засновника Великої Болгарії Кубрата (помер у 660-ті рр.)) у створенні першого болгарського Царства наприкінці VII ст. н. е. (після 678 р., згідно з даними Феофана і Никифора) [1, с. 60–62] очевидна й не викликає сумнівів. Також фахівці довели факт ранньотюркського, гунського походження мови протоболгар, її спорідненість з мовою сучасних чувашів. Відомо також, що протоболгарський імпульс нівелюється в кількісно більшому слов'янському середовищі протягом наступних 250–300 років історії. Спочатку в пересічного протоболгарського населення, а потім і в еліти суспільства змінюються обряд поховання і матеріальна культура [2], поступово виходить з обігу ранньотюркська мова, замінюючись на слов'янську,